

Олейник А. Е. Понятие конституционных свобод человека и гражданина в Украине. Определено понятие и признаки конституционных свобод человека и гражданина, предложены выводы и рекомендации.

Ключевые слова: конституционные права и свободы, конституционные свободы, признаки конституционных свобод человека и гражданина.

Oliynyk A. Yu. Concept of constitutional freedoms of the man and the citizen in Ukraine. The author has defined constitutional freedoms of the man and the citizen as enshrined with norms of international legal sources, of the Constitution of Ukraine and detailed in laws of Ukraine legal possibilities that are executed by the person with no interference of the state, its agencies and officials, citizens' associations, communities, officers and employees of local authorities in their implementation and guaranteed by them.

Signs of constitutional freedoms of the man and the citizen is that they: a) is a relatively broad category of constitutional law and exist as a prerequisite for the acquisition, possession, use and disposal of the relevant benefits contained in constitutional law; b) emerged historically first and formed the basis for the emergence of human rights; c) constitute a separate group of constitutional possibilities as a major institution of constitutional law and a separate scientific category; d) have a special mechanism to ensure their implementation in comparison with constitutional rights; e) enshrined in international acts, constitutions and laws, norms of current legislation; f) content include social benefits and meet the interests and needs of the man and the citizen; g) determine the type and extent of possible behavior of the man and the citizen; h) are equal for all subjects of law; i) are integral and belong to person from birth (or acquired) and enshrined in law; j) form the basis of legal status; k) have the highest legal protection and guaranteed by the state and society ; l) provide no interference of any person in the inner world of the man and the citizen.

The author has recommended: 1) to amend art. 27, 29 of the Constitution of Ukraine; 2) to adopt the Code of the direct form of democracy in Ukraine, the Social Code of Ukraine; 3) laws of Ukraine : a) "On freedom of assemblies, meetings, marches and demonstrations"; b) "On the constitutional freedom to inviolability of the home of the man and the citizen in Ukraine".

Keywords: constitutional rights and freedoms, constitutional liberty, signs of constitutional freedoms of the man and the citizen.

Надійшла до редакції 18.09.2013

Сердюк І. А.

кандидат юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 340.1

ВИЗНАЧЕННЯ ПРЕДМЕТА ТЕОРІЇ ДЕРЖАВИ І ПРАВА: ДОКТРИНАЛЬНІ ПІДХОДИ ТА ПРАВОВЕ ЗАКРІПЛЕННЯ

Розглянуто підходи до визначення предмета теорії держави і права на доктринальному рівні та на рівні об'єктивованого результату підзаконної правотворчості. На основі їх аналізу зроблено деякі уточнення та зауваження щодо визначення предмета теорії держави і права, а також запропоновано власний підхід до розуміння змісту однойменної категорії.

Ключові слова: предмет теорії держави і права, державно-правова закономірність, сутність держави і права, категоріальний апарат теорії держави і права.

Постановка проблеми. Відомий трактат «О возвышенном», що дійшов до наших днів із далекого минулого (середина 1 ст. н.е.), містить такі слова: «К каждому ученому руководству обычно предъявляются два требования: во-первых, следует определить предмет исследования, во-вторых, найти и указать способы, помогающие овладеть этим предметом, причем второе требование стоит последним по порядку, хотя оно по своему значению гораздо важнее» [11, с. 12]. Не вдаючись у дискусію з приводу того, що є важливішим – предмет дослідження чи методи дослідження, лише зауважимо, що однозначність у підході до визначення предмета теорії держави і права має неабияке не лише теоретичне, але й практичне значення, і особливо в аспекті правової експертизи дисертаційних досліджень на предмет їх відповідності паспорту спеціальності 12.01.01 – теорія та історія держави і права, історія політичних і правових учень, затвердженого Постановою президії ВАК України № 45-06/7 від 08.10.2008 р.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Предмет теорії держави і права є традиційним питанням, що комплексно розглядається в межах як підручників, так і навчальних посібників з теорії держави і права. Тому не буде перебільшенням теза про те, що даної проблеми тією чи іншою мірою торкаються всі фахівці в галузі теорії держави і права. В той же час на особливу увагу в контексті теми цієї наукової статті заслуговує навчальний посібник з теорії держави і права за редакцією П. Рабіновича [7, с. 231] та дисертаційне дослідження російського науковця Ю. Ветютнева [1, с. 231], предметом розгляду та дослідження яких стали державно-правові закономірності.

Мета цієї статті полягає у з'ясуванні поглядів науковців та уповноваженого суб'єкта підзаконної правотворчості в особі президії ВАК України на зміст предмета теорії держави і права.

Досягнення поставленої дослідницької мети зумовило необхідність використання діалектичного, формально-логічного та герменевтичного методів пізнання.

Крім того, наукова стаття ґрунтується на таких теоретичних положеннях, що мають методологічне значення:

- 1) історичний розвиток будь-якої науки, у тому числі й теорії держави і права, супроводжується змінами й перетвореннями її предмета;
- 2) у зв'язку з цим методологічно коректно вважати за об'єкт порівняльного аналізу ті визначення предмета теорії держави і права, що їх відносять до однієї наукової парадигми та були сформульовані вченими в межах одного історичного періоду.

Виклад основного матеріалу. Огляд навчальної та наукової літератури з предмета розгляду свідчить про те, що вчені вкладають різний зміст у поняття предмета теорії держави і права.

Зважаючи на наявну схожість у поглядах науковців із цього питання, для зручності подальшого розгляду умовно об'єднаємо їх у кілька підходів.

У межах *першого підходу* предмет теорії держави і права зводиться до закономірностей виникнення, розвитку та функціонування держави і права (або права і держави, зважаючи на те, яке з двох зазначених вище явищ

державно-правової дійсності, як структурний елемент двоєдиного об'єкта науки «теорія держави і права», вважається первинним, а який похідним від нього), відповідно, загальних, найбільш загальних, основних, специфічних, особливих (О. Скакун, В. Бабаєв. П. Рабінович, А. Колодій, В. Копейчиков).

Другий підхід до визначення предмета теорії держави і права характеризується певною конкретизацією закономірностей виникнення, розвитку та функціонування держави і права, визначених у межах першого підходу (М. Марченко, В. Сиріх).

Прибічники *третього підходу* суттєво розширюють предмет теорії держави і права, доповнюючи закономірності виникнення, розвитку та функціонування держави і права їх (маються на увазі держава і право) сутністю, типами, формами, функціями, структурою і механізмом дії, категоріальним апаратом усієї юридичної науки, особливостями політичної і правової свідомості, правової культури та правового регулювання (М. Цвік, Д. Вовк, М. Байтін, О. Копиленко, В. Корельський).

Четвертий підхід умовно можна вважати гранично широким, адже його прибічники за предмет теорії держави і права вважають державно-правову дійсність, тобто сукупність усіх державно-правових явищ (Д. Керимов) або загальні закономірності політико-правового життя суспільства (Ю. Ветютнев).

І нарешті, *п'ятий підхід*, за яким до предмета теорії держави і права необхідно відносити не лише закономірне, але й випадкове (А. Венгеров, Л. Морозова).

Проаналізуємо наведені вище підходи на предмет їх відповідності сучасному стану розвитку загальнотеоретичної юридичної науки та потребам юридичної практики.

О. Скакун під предметом теорії держави і права розуміє об'єктивні властивості держави і права, основні та загальні закономірності виникнення, розвитку і функціонування державних і правових явищ [8, с. 10]. Судячи з запропонованого автором визначення поняття «теорія держави і права», система наукових знань про об'єктивні властивості держави і права стосується внутрішньої структури та логіки розвитку держави і права [8, с. 10].

Зважаючи на таку інтерпретацію словосполучення «об'єктивні властивості держави і права», під предметом теорії держави і права слід розуміти внутрішню структуру та логіку розвитку держави і права, а також основні та загальні закономірності виникнення, розвитку і функціонування державних і правових явищ.

Як такий, що характеризується певною суперечністю, можна вважати погляд російського науковця В. Бабаєва на питання, що складає предмет нашого дослідження. Розкриваючи зміст цієї загальнотеоретичної категорії, автор в одному випадку зазначив, що «предмет теорії держави і права – це загальні закономірності виникнення, функціонування та розвитку держави і права, їх сутність, структура, основні елементи, принципи, інститути» [11, с. 12], а в іншому зауважив, що «теорія держави і права має дво-

єдиний предмет – державу і право» [11, с. 12].

П. Рабінович юридичну науку визначає як систему об'єктивних соціально значущих знань про закономірності права і держави (державно-правові закономірності) [7, с. 162], а її предметом вважає специфічні закономірності права і держави [7, с. 164].

Хоча вчений і не дає прямої відповіді на питання з приводу того, які саме закономірності права і держави слід вважати специфічними, системне уявлення про них можна отримати шляхом аналізу сформульованої автором дефініції поняття «державно-правова закономірність» та його класифікації.

Державно-правова закономірність, на думку науковця, – це об'єктивний, необхідний, суттєвий, для певних умов загальний і сталий зв'язок державно-правових явищ між собою, а також з іншими соціальними феноменами, який зумовлює і впроваджує якісну визначеність цих явищ, що проявляється в їхніх юридичних властивостях. Інакше кажучи, це такий зв'язок, котрий юридично опосередковує: а) соціальну детермінованість; б) структуру функціонування і розвиток; в) соціальну активність, дієвість державно-правових явищ [7, с. 164].

Ю. Ветютнев обстоює тезу про те, що державно-правова закономірність не тотожна соціальному закону. Закон – найбільш жорстка, імперативна форма закономірності, що не передбачає винятків та діє з неминучою силою. Інакше кажучи, закон викликає неминуче настання одного факту за іншим, у той час як закономірність має більш гнучкий, варіативний характер і припускає більш складний та менш лінійний хід подій [1, с. 7].

З огляду на окреслену методологічну посилку, Ю. Ветютнев пропонує власний підхід до розуміння категорії «державно-правова закономірність», що, на думку автора, являє собою об'єктивну, систематичну повторюваність взаємопов'язаних фактів і явищ у сфері держави і права. Державно-правові закономірності виражають глибинні, сутнісні властивості та сторони державно-правових явищ, реалізуються через поведінку людей, діють у певному масштабі, виявляються на основі суспільної практики [1, с. 7].

Аналіз наведеного визначення свідчить про те, що як ключовий при формулюванні дефініції поняття «державно-правова закономірність» учений використовує термін не зв'язок, а повторюваність, із чим, на нашу думку, погодитися не можна. На відміну від закону, закономірність, хоча і має більш гнучкий, варіативний характер та припускає більш складний і менш лінійний хід подій, однак при цьому вона не перетворюється у повторюваність, а залишається саме зв'язком державно-правових явищ між собою та з іншими соціальними феноменами, нехай навіть і повторюваним.

А. Колодій та В. Копейчиков предметом загальної теорії держави і права вважають загальні та специфічні закономірності виникнення, функціонування і розвитку держави і права, що розглядаються як цілісні і взаємозумовлені соціальні інститути, та пов'язані з ними суспільні відносини [4, с. 10]. Хоча вчені й не дають чіткої інтерпретації категорії «загальні закономірності виникнення, функціонування і розвитку держави і права», її зміст може бути виведений із огляду на таку тезу вчених: «Держава і право, як відносно самостійні складові всього суспільства, підпорядковуються

дії закономірностей: загальносоціологічних, а також специфічних, притаманних тільки їм як певним соціальним системам» [4, с. 6]. Використаний ними термін «загальносоціологічні» у плані відображення предмета загальнотеоретичної юридичної науки є хоча і менш вживаним, аніж слово «загальні», проте більш вдалим, а його смислове навантаження вказує на ті об'єктивні закономірності, що є загальними для розвитку всього суспільного організму.

Що ж до специфічних закономірностей, то їх вивчення, на думку вчених, є основним завданням теорії держави і права. При цьому під специфічними закономірностями слід розуміти реальні стійкі зв'язки, що виражають сутність держави і права [4, с. 6]. Таким чином, фактично основний наголос при дослідженні (або вивченні) предмета теорії держави і права робиться саме на внутрішніх з погляду їх дії у соціальному просторі закономірностях.

У межах третього підходу М. Цвік і Д. Вовк під предметом теорії держави і права розуміють сутність і найбільш загальні закономірності виникнення, розвитку, функціонування правових і державних явищ і процесів, а також головні, вихідні для всієї юридичної науки поняття.

Відповідно до наведеного визначення, у структурі предмета теорії держави і права, на думку вчених, можна виокремити такі три складові:

- 1) сутність права і держави;
- 2) найбільш загальні закономірності виникнення, розвитку, функціонування права і держави;
- 3) систему юридичних понять [2, с. 19].

Схожу думку з приводу предмета нашого дослідження обстоює і російський науковець М. Байтін, котрий серед його (предмета теорії держави і права) складових вирізняє:

- 1) закономірності виникнення, розвитку та функціонування держави і права;
- 2) сутність, типи, форми, функції, структуру та механізм дії держави і права, правову систему;
- 3) основні державно-правові поняття, загальні для всієї юридичної науки [9, с. 19].

О. Копиленко вважає, що предметом теорії держави і права є держава і право як специфічні суспільні явища, загальні закономірності їх виникнення, призначення і функціонування, їх сутність, типи, форми, функції, структура і механізм дії, взаємовідносини між собою та правовідносини з іншими суб'єктами суспільного життя, основні державно-правові категорії, спільні для всіх галузей юриспруденції, а також особливості державно-політичної і правової свідомості та правової культури [3, с. 23].

У межах цього ж підходу В. Корельський небезпідставно зауважив, що «вона (мається на увазі наука теорія держави і права) вивчає не лише державно-правові явища і процеси, але й уявлення про них. До її предмета входять суспільна, групова та індивідуальна правосвідомість» [12, с. 7]. Зважаючи на це, вчений дійшов висновку, що предметом теорії держави і права є такі явища суспільного життя, як держава і право, основні законо-

мірності їх виникнення та розвитку, їх сутність, призначення і функціонування в суспільстві, а також особливості політичної і правової свідомості та правового регулювання [12, с. 8].

Д. Керимов вважає, що предметом загальної теорії держави і права є державно-правова дійсність, загальні та специфічні об'єктивні закономірності її розвитку, на основі пізнання та використання яких розробляються фундаментальні проблеми, що мають методологічне значення для галузевих юридичних наук [6, с. 15].

Схожий погляд на зміст категорії, що досліджується нами, має і Ю. Ветютнев, який зазначає, що предметом теорії держави і права є загальні закономірності політико-правового життя суспільства, а також найбільш раціональні та ефективні способи діяльності у сфері держави і права [1, с. 8].

З наведеними поглядами Д. Керимова та Ю. Ветютнева на предмет теорії держави і права можна погодитися лише в частині загальних та специфічних закономірностей розвитку саме держави і права, як елементів державно-правової дійсності. Що ж стосується всієї державно-правової дійсності, а також загальних та специфічних об'єктивних закономірностей її розвитку чи загальних закономірностей політико-правового життя суспільства, то, на нашу думку, це радше предмет дослідження всієї юридичної науки (правознавства), а не окремої галузі наукових знань.

Л. Морозова з приводу питання, що розглядається нами, небезпідставно зауважила, що «зазвичай у підручниках перераховуються ті сторони і процеси державно-правового життя, що вивчаються теорією держави і права» [5, с. 10]. Наприклад, професор М. Марченко називає приблизно сім блоків суспільних відносин, які досліджує теорія держави і права:

- 1) загальні закономірності процесу виникнення, становлення і розвитку держави і права;
- 2) взаємозв'язок держави і права;
- 3) їх характерні ознаки, форми, сутність, зміст і риси;
- 4) місце і роль держави і права в житті суспільства та в його політичній системі;
- 5) право, правосвідомість, законність, конституційність;
- 6) законодавчий процес;
- 7) правомірна поведінка, правопорушення та юридична відповідальність [5, с. 10].

В. Сирих виокремлює три види закономірностей, що їх вивчає теорія держави і права:

- 1) закономірності становлення, розвитку і функціонування держави і права як відносно самостійних компонентів суспільства;
- 2) соціально економічні, політичні, моральні та інші закономірності, що сприяють розвитку та функціонуванню держави і права;
- 3) специфічні закономірності пізнання держави і права [5, с. 10].

Як підсумок, Л. Морозова зробила умовивід про те, що предмет теорії держави і права визначається в юридичній науці одноманітно [5, с. 10], з чим, на нашу думку, погодитися не можна.

На підтвердження цієї тези достатньо навести такі очевидні аргументи:

- по-перше, кількісний показник закономірностей у М. Марченка та В. Сирих є різним (сім блоків суспільних відносин проти трьох видів закономірностей відповідно);

- по-друге, крім власне закономірностей, у структурі предмета теорії держави і права М. Марченко виокремлює такі самостійні явища державно-правової дійсності, як от право, правосвідомість, законність, конституційність, законодавчий процес, правомірну поведінку, правопорушення та юридичну відповідальність;

- по-третє, не можна вважати ні самостійним блоком суспільних відносин, ні самостійними явищами державно-правової дійсності характерні ознаки, форми, сутність, зміст і риси держави і права, що їх доречно віднести до категоріального апарату загальнотеоретичної юридичної науки;

- по-четверте, сама Л. Морозова фактично розширює обсяг предмета теорії держави і права, оскільки погоджується з висловленою в літературі А. Венгеровим думкою про те, що до предмета теорії держави і права необхідно відносити не лише закономірне, але й випадкове. Причому вважає це справедливим, адже на розвиток конкретної держави і права впливають і елементи випадковості, в тому числі випадковий збіг обставин, поява на політичній арені окремих особистостей та ін. [5, с. 11].

Під випадковістю в загальнотеоретичній юридичній науці пропонується розуміти непередбачуваний, нетиповий збіг обставин у сфері держави і права, що відбувається з низьким ступенем імовірності та не зумовлений їх сутністю [1, с. 8].

Необхідність урахування та дослідження випадкового у процесі виникнення, розвитку та функціонування держави і права видається цілком обґрунтованою з огляду на парадигму дослідження, що її обстоюють учені [10, с. 23], [5, с. 21–22]. Йдеться про методологію теорії держави і права, і зокрема, про синергетику як галузь наукових знань про складні системи з нелінійним розвитком, які здатні до самоорганізації та саморегулювання.

Методологічні ідеї в межах синергетичного підходу, на думку А. Венгерова, дозволяють краще зрозуміти різні процеси самоуправління й управління в державно-правовій сфері, особливо під час розвитку демократичних начал у місцевому самоуправлінні, у структурі виконавчої влади. Нові дані про конструктивну роль випадку в суспільному розвитку глибоко пояснюють суб'єктивний фактор у державно-правовому житті суспільства, дозволяють поряд із закономірними причинно-наслідковими зв'язками врахувати й випадкові, імовірнісні зв'язки [10, с. 23].

На користь необхідності дослідження випадкових зв'язків слугує і той факт, що випадковість небезпідставно вважають непізнаною закономірністю. Те, що часто відтворюється як випадок, насправді є ланцюгом непізнаних або недостатньо пізнаних причин і наслідків [13, с. 418], тобто тією самою потенційно пізнаною в майбутньому закономірністю.

Висвітлення питання, що складає предмет нашого розгляду, було б неповним, якби ми залишили поза увагою паспорт спеціальності 12.00.01 – теорія та історія держави і права, історія політичних і правових учень, за-

тверджений Постановою президії ВАК України № 45-06/7 від 08.10.2008 р.

У цьому правовому документі уповноважений суб'єкт підзаконної правотворчості в особі президії ВАК України визначив формулу спеціальності 12.00.01 – група галузей юридичної науки, яка досліджує загальні закономірності виникнення та тенденції розвитку держави і права, їх структурно-функціональні характеристики, становлення конкретно-історичних державно-правових форм, еволюцію теоретичних уявлень людства про політику, право та державу.

Оскільки вищезгадана спеціальність охоплює собою, як було зазначено вище, групу галузей юридичної науки, важливо із загальної формули спеціальності виокремити ту її частину, що складає предмет дослідження саме теорії держави і права. Аналіз формули спеціальності 12.00.01 дозволяє вважати за предмет науки «теорія держави і права» загальні закономірності виникнення та тенденції розвитку держави і права, їх структурно-функціональні характеристики.

У зв'язку з цим виникає питання: чи узгоджуються між собою і якою мірою підходи до визначення предмета теорії держави і права на доктринальному рівні та на рівні об'єктивованого результату підзаконної правотворчості президії ВАК України?

Зважаючи на вищевикладене, можна зробити висновок про те, що і вчені-фахівці в галузі теорії держави і права, і уповноважений суб'єкт правотворчості в особі президії ВАК України за предмет теорії держави і права визнають загальні закономірності виникнення держави і права. В той же час у формулі спеціальності 12.01.01 президією ВАК України вжите словосполучення «тенденції розвитку держави і права», що за своїм змістом відмінне від іншого – «закономірності розвитку держави і права», яке наявне у більшості визначень предмета теорії держави і права на доктринальному рівні. На підтвердження цієї тези з'ясуємо смислове навантаження терміна «тенденція».

Тенденція (від лат. *tendere* – направляється, прагне до чого-небудь) – напрямок, у якому здійснюється розвиток будь-якого явища, намір (інтенція) [13, с. 451].

Інтенція (лат. *intentio* – намір, тенденція, прагнення) – спрямованість свідомості, мислення на будь-який предмет [13, с. 451].

Отже, тенденція – це спрямованість у поглядах чи діях; схильність, із чого випливає, що вона зовсім не тотожна закономірності.

Досліджуючи питання співвідношення державно-правової закономірності із суміжними явищами, у тому числі й тенденцією, Ю. Ветютнев наводить такі аргументи на користь їх розмежування:

- по-перше, тенденція може мати короткостроковий, неусталений характер, виявлятися «пунктирно», тобто володіти недостатньою частотою, тривалістю та систематичністю дії, щоб можна було вважати її закономірністю;
- по-друге, вона (тенденція) може мати як об'єктивне, так і суб'єктивне походження, являти собою не лише напрямок у розвитку якихось явищ, але й певний стереотип думок і дій конкретного індивіда та соціальної групи [1, с. 13].

Не на користь визнання тенденцій розвитку держави і права, як однієї зі складових предмета теорії держави і права, свідчить і ст. 1 Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність» від 13.12.1991 р., що містить легальні дефініції основних термінів, що характеризують ці види інтелектуальної діяльності. Оскільки наукові дослідження в царині держави і права відносять до фундаментальних, у контексті питання, що розглядається нами, заслуговує на увагу визначення терміна «фундаментальні наукові дослідження».

Фундаментальні наукові дослідження – наукова теоретична та (або) експериментальна діяльність, спрямована на одержання нових знань про закономірності розвитку природи, суспільства, людини, їх взаємозв'язку.

Аналіз наведеної дефініції свідчить про те, що як предмет наукових досліджень законодавець визначив саме закономірності розвитку природи, суспільства і людини, а не тенденції розвитку цих явищ об'єктивної дійсності. Такий умовивід повною мірою стосується і предмета теорії держави і права, а також є свідченням наявної суперечності (колізії) у підходах суб'єкта законотворчості та суб'єкта підзаконної правотворчості на визначення предмета дослідження фундаментальних наук.

З іншого боку, включення президією ВАК до предмета теорії держави і права тенденцій розвитку цих явищ є свідченням того, що суб'єкт підзаконної правотворчості врахував такий важливий телеологічний аспект загально-теоретичної юридичної науки, як прогнозування розвитку держави і права. І саме ці прогнози, нехай навіть достатньо аргументовані, мають імовірнісний характер, а їх перевірка є справою суспільної і, зокрема, юридичної практики.

Висновок. Аналіз наведених вище підходів до визначення предмета теорії держави і права дозволяє зробити щодо них деякі уточнення та зауваження:

1) видається недостатньо обґрунтованим включення до предмета теорії держави і права системи основних державно-правових категорій (системи юридичних понять), спільних для всіх галузей юриспруденції, адже понятійно-категоріальний апарат необхідно розглядати радше не як складову предмета загально-теоретичної юридичної науки, а як своєрідний інструментарій, використання якого здійснює допоміжну функцію у пізнанні її предмета;

2) такі явища державно-правової дійсності як державу і право слід розглядати не як предмет теорії держави і права, а як об'єкт дослідження усіх юридичних наук, на чому слушно наголошує більшість науковців. Що ж до специфіки (чи особливостей) предмета теорії держави і права, то в цьому питанні варто приєднатися до думки А. Колодія та В. Копейчикова, котрі предметом загальної теорії держави і права вважають загальні (загально-соціологічні) та специфічні закономірності виникнення, функціонування і розвитку держави і права, причому під специфічними закономірностями розуміють реальні стійкі зв'язки, що виражають сутність держави і права.

Під сутністю у філософії розуміють відносно стійку сукупність глибинних, необхідних, внутрішніх властивостей, зв'язків і відносин об'єкта. Таким чином, предметом дослідження теорії держави і права є не держава і право, а відносно стійка сукупність глибинних, необхідних, внутрішніх властивос-

тей, зв'язків і відносин держави і права, тобто сутнісний аспект цих явищ;

3) предмет теорії держави і права не можна зводити до державно-правової дійсності, загальних та специфічних закономірностей її розвитку, адже за такого підходу держава і право, як двоєдиний об'єкт загальнотеоретичної юридичної науки, буде вужчим за її предмет, що суперечить характеру взаємозв'язку об'єкта і предмета дослідження (об'єкт і предмет дослідження як категорії наукового процесу співвідносяться між собою як загальне і часткове. Предмет дослідження міститься в межах об'єкта, а не навпаки). Такий умовивід ґрунтується на тезі про те, що державно-правова дійсність (або її ще називають державно-правовою реальністю) є гранично широкою категорією, що охоплює собою державу, право та інші статичні й динамічні явища державно-правової дійсності, що є предметом дослідження інших юридичних наук;

4) видається доцільним у межах синергетичного методологічного підходу вважати однією зі складових предмета теорії держави і права випадкові зв'язки державно-правових явищ, дослідження яких сприятиме вдосконаленню складних систем з нелінійним розвитком, які здатні до самоорганізації та саморегулювання. До таких систем можна віднести громадянське суспільство, національну правову систему та ін;

5) врахування такої властивості закону, як повторюваність зв'язків і відносин, дозволяє вдосконалити запропоновану П. Рабіновичем дефініцію категорії «державно-правова закономірність», під якою пропонується розуміти об'єктивний, необхідний, повторюваний, суттєвий, для певних умов загальний і сталий зв'язок державно-правових явищ між собою, а також з іншими соціальними феноменами, який зумовлює і впроваджує якісну визначеність цих явищ, що виявляється в їхніх юридичних властивостях;

6) потребує коригування формула спеціальності 12.00.01 в частині предмета такої галузі наукових знань, як теорія держави і права. З метою подолання існуючої розбіжності у поглядах на визначення предмета теорії держави і права на доктринальному рівні та на рівні об'єктивованого результату підзаконної правотворчості, вважаємо за доцільне змінити формулу спеціальності 12.00.01 шляхом виключення з тексту ст. 1 Паспорта зазначеної спеціальності слова «тенденції».

Із урахуванням всього вищевикладеного можна запропонувати такий підхід до визначення предмета дослідження: *предметом теорії держави і права є загальні та специфічні закономірності виникнення, розвитку і функціонування держави і права, а також ще не пізнані чи до кінця не пізнані випадкові зв'язки, що суттєво впливають на виникнення, розвиток та функціонування цих явищ.*

Бібліографічні посилання

1. Ветютнев Ю. Ю. Государственно-правовые закономерности: вопросы теории и методологии : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. – Саратов, 2004.
2. Загальна теорія держави і права : підручник для студ. юрид. спец. вищих навч. закладів / М. В. Цвік, Л. В. Авраменко та ін.; за ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина. – Х., 2009.
3. Теорія держави і права. Академічний курс : підручник / за ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. – К., 2006.

4. Теорія держави і права : навч. посіб. / А. М. Колодій, В. В. Копейчиков, С. Л. Лисенков та ін.; за заг. ред. С. Л. Лисенкова, В. В. Копейчикова. – К., 2002.
5. Морозова Л. А. Теория государства и права : учебник. – М., 2002.
6. Общая теория государства и права. Академический курс : в 2-х т. / отв. ред. М. Н. Марченко. – Т. 1. Теория государства. – М., 1998.
7. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави : навч. посіб. – 5-те вид., зі змін. – К., 2001.
8. Скакун О. Ф. Теорія держави і права : підручник / пер. з рос. – Х., 2001.
9. Теория государства и права : курс лекций / п од ред. Н.И. Матузова, А.В. Малько. – 2-е изд., перераб. и доп. – М., 2002.
10. Теория государства и права : учеб. для юрид. вузов / А. Б. Венгеров. – 4-е изд., стер. – М., 2007.
11. Теория государства и права : учебник / под ред. В. К. Бабаева. – М., 2002.
12. Теория государства и права : учебник для юрид. вузов и фак. / под ред. В.М. Корельского, В. Д. Перевалова. – М., 1997.
13. Философский энциклопедический словарь. – М., 2000.

Сердюк И. А. Определение предмета теории государства и права: доктринальные подходы и правовое закрепление. Рассмотрены подходы к определению предмета теории государства и права на доктринальном уровне и на уровне объективированного результата подзаконного правотворчества. На основе их анализа сделаны некоторые уточнения и замечания, а также предложен свой подход к пониманию содержания одноимённого понятия.

Ключевые слова: предмет теории государства и права, государственно-правовая закономерность, сущность государства и права, категориальный аппарат теории государства и права.

Serdyuk I. A. Definition of the subject of theory of state and law: doctrinal approaches and legal fixing. While working at the article, the author has decided to find out views of scientists and the authorized bylaws law making body in the person of the presidium of HAC of Ukraine concerning essence of the state and law subject matter as a basis of jurisprudence.

The survey of both academic and scientific works related to the abovementioned issue has proved that as many scientists – as many minds – as to the state and law subject matter conception.

Similarity at scientists' views at hand has allowed the author to conventionally combine these views into six approaches.

Within the first approach, state and law subject matter is understood as regularities of emergence, development and functioning of a state and law (or law and state, taking into account the fact, which of the mentioned above phenomena of state and law reality as an inherent element of the subject of the science of theory of state and law is considered to be the prime and which is its vicarious), general, most general, fundamental, characteristic and specific. (O. Skakun, V. Babayev, P. Rabinovych, A. Kolodiy, V. Kopeychikov).

The second approach, concerning theory of state and law subject matter definition, is characterized with certain detailed facts as to regularities of emergence, development and functioning of state and law, recognized within the first approach (M. Marchenko, V. Syrych).

Supporters of the third approach substantially escalate theory of state and law subject matter, supplementing regularities of emergence, development and functioning of state and law (bearing in mind state and law) with basic nature, types, forms, functions, structure and working mechanism, terminology of the whole jurisprudence, peculiarities of political and law abiding mind, law culture and law regulation (M. Tsvik, D. Vovk, M. Baytin, O. Kopylenko, V. Korelsky).

The fourth approach might be conventionally regarded quite extensive as its supporters treat law reality as a theory of state and law subject matter, that is the body of all state and law phenomena (D. Kerymov) or general regularities of political and law society way of living (Y. Vetiutniev).

And finally, the fifth approach, providing for not only regular but also casual facts should be taken as a theory of state and law subject matter.

The analysis of the abovementioned approaches concerning state and law subject matter definition has admitted the author to suggest certain specifications, comments and provide his own approach towards essence conception of the category “state and law subject matter”.

Keywords: *state and law subject matter, state and law regularity, state and law essence, state and law terminology.*

Надійшла до редакції 22.10.2013

Стецюк Б. Р.

кандидат юридичних наук, доцент
(*Міжрегіональна академія управління персоналом*)

УДК 930 + 347.9

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ЦИВІЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА В УКРАЇНІ ДОРЕФОРМЕНОГО ПЕРІОДУ

Досліджуються основні стадії цивільного процесу на українських землях Російської імперії в першій половині XIX ст., розкриваються його недоліки.

Ключові слова: *цивільне судочинство, Російська імперія, судова реформа.*

Постановка проблеми. У першій половині XIX ст. тривав процес приведення законодавчих норм, що діяли в українських землях, до загальноімперських стандартів, який розпочався ще за часів правління Катерини II. Відповідно відбувалась уніфікація і системи судочинства. В масштабі імперії цей процес мав у цілому позитивне значення. Проте розповсюдження в українських губерніях Лівобережжя, а згодом і Правобережжя російської системи судочинства супроводжувалося запозиченням її багатьох негативних рис, що врешті-решт надало поштовх для проведення судової реформи 1864 р.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв’язання даної проблеми. Треба відзначити, що дослідженню розвитку цивільного судочинства у дореформений період надавалося значно менше уваги, ніж його стану після 1864 р. В даному контексті слід згадати роботи Ф. Дмитрієва, який ще в позаминулому столітті намагався прослідкувати історію судових інстанцій та цивільного апеляційного судочинства від Судебника Івана Грозного до кінця XVIII століття [4]. Однак його дослідження майже не торкається XIX ст. і, таким чином, не може в повній мірі допомогти з аналізом стану цивільного судочинства саме в українських губерніях. Більш докладно на цьому періоді зупинилися укладачі збірки «Развитие русского права в первой половине XIX столетия» [6]. Проте переважна більшість матеріалів у даному виданні стосувалася лише російських губерній. Серед вітчизняних фахівців з історії права найбільший внесок у дослідження цивільного судочинства у дореформений період зробив О. Гетманцев [1-2]. Його роботи стали першими спеціалізованими дослідженнями цього питання в українській історико-правовій науці.

Метою автора даної статті є, спираючись на тогочасні правові джере-